

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/54233>

Please be advised that this information was generated on 2021-09-26 and may be subject to change.

Mark Stout, EU: Papacy Reincarnated?

s.l. 2005 (*Metajuridica Books*), ISBN (oud)
90 805879 3 1.

In het licht van het geplande eerste Vaticaans Concilie werd in 1869 in Frankrijk een brochure op de markt gebracht onder de titel: *Appel d'un protestant au pape pour le rétablissement du droit public des nations. Cinq propositions sur l'œuvre du futur concile œcuménique*.¹ De protes-

tant in kwestie was David Urquhart, een tegenstander van Palmerston, een liefhebber van Turkse baden en een russofoob van eerste rang.² Zijn russofobie was duidelijk een van de beweegredenen tot het schrijven van zijn boekje. Zij was zo sterk dat hij – een anglicaan – zelfs een beroep op de paus wilde doen om zijn doel te bereiken: de Europese naties samen te brengen onder een supranationaal gezag, teneinde de vrede op het continent te verzekeren en de invloed van het tsarenrijk in Europa tegen te gaan.

Het is bekend dat Urquhart bevriend was met mgr. Dupanloup, bisschop van Orléans, en dat hij makkelijk over de drempel kwam in het Vaticaan.³ Zijn appel op de katholieke kerk kwam dus niet helemaal toevallig, evenmin als het tijdstip waarop hij het deed. Dit is ech-

ter minder belangrijk dan de oplossing die hij voorstelde ter bewaring van de vrede in Europa. Zijn vijf voorstellen vertrokken van de theorie van de *bellum iustum*: in zijn terminologie moest men van de illegale oorlog overgaan naar de legale oorlog. De tweede stelling hield in dat het volkenrecht in ere moest worden hersteld, wilde men de Europese samenleving in stand houden. In derde instantie stelde hij dat (alleen) de katholieke kerk in staat was dit herstel teweeg te brengen. Het vierde voorstel sloot aan bij de actualiteit: het komende concilie zou de kerk in staat moeten stellen het internationaal recht te proclameren en alle inbreuken te sanctioneren. De vijfde en laatste stelling is voor ons hier de belangrijkste: Urquhart stelde voor dat de paus in Rome een *collegium* onder zijn voorzitterschap

1. *Appel d'un protestant au pape pour le rétablissement du droit public des nations. Cinq propositions sur l'œuvre du futur concile œcuménique*, Paris: Charles Douniol 1869. Hoewel dit niet is vermeld is de brochure gedeeltelijk een vertaling en gedeeltelijk een bewerking van het Engelse origineel *Appeal of a Protestant to the Pope to Restore the Law of Nations: Reply to Six Questions*.
2. <<http://www.victorianturkishbath.org/3TOPICS/AtoZArts/DandHUSF.htm>>.
3. Zie J.H. Yoder, *David Urquhart: Knight Errant for the Just War Tradition in the Age of Empire*, niet gepubliceerd (Working Paper voor het Joan B. Kroc Institute for International Peace Studies, Notre Dame).

zou samenroepen, *un collègue de diplomatie*⁴, dat als forum zou kunnen functioneren waarop de deelnemende landen konden overleggen over de middelen om de vrede te bewaren (en om de verderfelijke invloed van Rusland in Europa tegen te gaan: dat was een bij deze auteur terugkerend thema).

Het hoeft hier geen betoog dat Urquhart met zijn voorstellen veel te laat kwam: Europa stond op de drempel van de eenmaking van Duitsland en Italië en daardoor ook voor het bijna totale verlies aan politieke macht van de paus, door de inlijving van de pauselijke staten in het nieuwe Italië. Zijn voorstellen konden bovendien geen succes hebben, aangezien het continent toegroeide naar het nationalistisch paroxisme en alle rampen die daaruit voortgekomen zijn. Hij kwam dus te laat. Men zou echter ook, met wat goede wil, kunnen stellen dat Urquhart juist te vroeg kwam en dat zijn stellingen een voorafbeelding waren van wat later de Volkenbond of de Verenigde Naties is geworden – of zelfs het verenigd Europa van vandaag. In die zin hoort hij thuis in het rijtje van Victor Hugo, Mancini, Eugène Baie en anderen in de negentiende eeuw en – later – Richard Coudenhove-Kalergi en Aristide Briand.

Het is treffend dat nog in de tweede helft van de negentiende eeuw de internationale rechtsorde, de verstandhouding van de Europese staten en de pauselijke politiek met elkaar in verband werden gebracht – zelfs door een Engelse protestant. Dat deze idee vandaag nog niet helemaal uit de lucht is, wordt in negatieve zin aangegeven door de recente campagne van enkele Nederlandse Europarlementsleden, aanhangers van het Verlichtingsdogma⁵, tegen de internationale invloed van de Heilige Stoel, zeker in het licht van de toetreding tot de Europese Unie van enkele Midden-Europese staten met een overwegend katholieke bevolking.

Een heel ander geluid dan wat de Nederlandse parlementsleden lieten horen klinkt op uit de recente publicatie van Mark Stout, die op zoek is

gegaan naar mogelijke parallellen tussen de oude (middeleeuwse) kerkorganisatie en de huidige structuur en werking van de Europese Unie. Hij doet dit uiteraard op een minder ideologisch gekleurde basis en met het oog op wetenschappelijk inzicht. De teneur van zijn werk is al gezet in het woord vooraf van de hand van de eminente rechtshistoricus Van Caenegem, die wijst op het historisch-comparatief karakter van het boek en er meteen aan toevoegt dat het middeleeuwse kerkelijk staatsrecht een eerste democratisch experiment heeft gekend, dat doet denken aan de huidige structuur en werkwijze van de Europese Unie. Om dit te illustreren is Stout op zoek gegaan naar de gelijkenissen en de verschillen tussen de oude kerkelijke 'staatsvorm' en de structuur, organisatie en werkwijze van de actuele Europese instellingen. Dat hij vooral het accent legt op de parallellen kan ons – gezien het voorwoord – niet verbazen.

Bestaat er een historisch model voor de huidige Europese structuur? Stout refereert eerst naar het oude Romeinse Rijk, dat hij m.i. terecht verwijt een hoofdzakelijk militaire structuur te zijn geweest ('Rome created wars, lived off and for its army...' p. 11) en dat volgens hem – misschien wat al te streng – meer bepaald beschouwd mag worden als een inspiratie voor dictators als Hitler, Napoleon en anderen. Hij bespreekt ook kort het Amerikaanse model en zet zich af tegen diegenen die de geschiedenis van de federalisering van de Amerikaanse staten als een voorbeeld zien voor de toekomstige Europese integratie: naar zijn oordeel vergeet men te gemakkelijk het verschil in geschiedenis, cultuur en politieke structuur tussen het Avondland en het Amerikaanse model.

Dat brengt hem uiteindelijk bij het – zo door hem genoemde – pauselijk model, nieuw en oud tegelijk (p. 17). In een vijftiental korte hoofdstukken schetst Stout dan een vergelijking van het supranationaal pauselijk model uit het hoogtij van het middeleeuwse canoniek recht, de klassieke periode, met de actuele situatie in de

Europese Unie. Met de klassieke periode bedoelt hij vooral de tijd van wat men de Gregoriaanse hervorming heeft genoemd – de elfde eeuw – tot grofweg het einde van de dertiende eeuw, met als hoogtepunt daarin het pontificaat van Innocentius III. Voor zijn kennis van het kerkelijk recht baseert hij zich hoofdzakelijk op de waardevolle studies van mensen als Southern, Ullmann, Tierney, Morris en Pennington. Door het ontbreken van een literatuurlijst⁶ moet men wel de voetnoten doorbladeren wil men de bibliografische referenties terugvinden. Het is dus ook niet meteen duidelijk welke publicaties hij over het hoofd heeft gezien. Toch valt het op dat hij geen melding maakt van de geruchtmakende studie van Harold Berman⁷, noch van de talrijke publicaties van Richard Helmholz.

Dit doet evenwel niets af aan het feit dat wij hier geconfronteerd worden met een visie die doet nadenken en uitnodigt tot discussie. Stout beweegt zich zowel op het institutionele als het procedurele vlak en zoekt waar mogelijk parallellen, liefst geen verschillen. Hij wijst bijvoorbeeld op de uitbouw van een ambtenarenapparaat met een groot *esprit de corps* en hij trekt terecht de lijn door met de vermelding dat zowel in de pauselijke administratie als in de Unie er sprake was van corruptie, omkoopbaarheid en nepotisme.

4. Een reminiscentie aan het probleem waar men in de negentiende eeuw zich mee zag geconfronteerd is enkele jaren geleden nog behandeld door De Waart in een bespreking van het denken van E. De Vattel. Zie P.J.I.M. de Waart, 'Naar een vereniging van naties op basis van behoorlijk bestuur als beginsel van modern volkenrecht', *In de marge* (2) 1993-2, p. 23-32.
5. Zie de actie van Lousewies van der Laan, Joke Swiebel en Elly Plooi tegen de speciale positie van Rome in het internationale rechtsverkeer. F. Kools, 'Katholicisme bedreigt liberale EU', *Trouw* 29 november 2001. Zie ook *Trouw* van 18 november 2000 ('Vaticaan moet plaats kennen') en van 4 december 2001 ('Vaticaan heeft ten onrechte speciale positie').
6. Er ontbreekt overigens ook een lijst met afkortingen. De lezer komt er wel achter dat MS in dit boek geen ziekte is, maar naar andere afkortingen heeft men soms wel het raden.
7. H.J. Berman, *Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition*, Cambridge-London 1983.

Bij de vergelijking van de structuur van de pauselijke administratie met die van Brussel wijst de auteur ook op de ontegensprekelijke gelijkenis waar het gaat om de onderlinge concurrentiestrijd tussen de respectieve congregaties in Rome en Directoraten in Brussel (p. 40-41). De waarden die de Unie zegt te willen realiseren komen naar zijn oordeel goed overeen met de waarden en idealen die de Kerk eeuwenlang heeft voorgestaan: de waardigheid van het individu⁸, recht op onderwijs en ontplooiing, op gezondheidszorg, solidariteit met de armen, subsidiariteit in het bestuur, bescherming van het leefmilieu en een rechtvaardige wereldorde (p. 69). Een interessante vondst is ook de toepassing van de excommunicatie als mogelijke sanctie in het Europese bestuur (p. 87-90). Het is ontegensprekelijk ook zo dat de verschillende Europese naties veel leerden van de organisatie van de curie en niet alleen van deze centrale administratie, maar ook van de rechterlijke organisatie en het procesrecht, die in het kader van dit boek evenwel niet terzake doen. Een constante in de middeleeuwse curie was, dat vele kardinalen zich eerder gedroegen als vertegenwoordigers van hun natie dan als suprana-

tionale bestuurders (p. 97). Het concilie van Konstanz en – later – van Basel stelde zich trouwens op het standpunt dat de verschillende naties vertegenwoordigd zouden moeten zijn in de curie (p. 49). De parallel met de huidige administratie in Brussel is evident te trekken. Toch zou men hier de vergelijking om kunnen keren, door erop te wijzen dat de Unie op dit punt misschien eerder als voorbeeld kan fungeren voor de Kerk. In een recente toespraak in Einsiedeln heeft kardinaal Danneels er trouwens op gewezen dat het wenselijk zou zijn dat er in Rome een kroonraad komt van bisschoppen als vertegenwoordigers van hun land, om de paus bij te staan.⁹ Het is verleidelijk hierbij te denken aan de Raad in de EU. Wellicht leidt dit in de toekomst ook tot een soort kerkelijke regionalisering, vergelijkbaar met het regionaliseringsproces in Europa. Europa heeft reeds enkele jaren één munt en één centrale bank in Frankfurt. Stout trekt ook hier de vergelijking door: de Kerk heeft eeuwenlang aan Europa een spirituele munt gegeven, met Rome als een soort spirituele centrale bank. Toch zou het de moeite waard zijn om ook te denken aan harde munt, met name aan een abdij als Cluny, als een soort centrale bank voor de middeleeuwse Kerk, te vergelijken met de Europese centrale bank, vooral in het licht van de impulsen die van Cluny uitgingen bij de vernieuwing van de Europese economie.¹⁰ Op economisch vlak mag overigens gewezen worden op de belangrijke rol die de EU speelt als grootmacht. Hier dringt zich weer een parallel op: de Europese regering beschikt nog niet over een legermacht, evenmin als de paus in de middeleeuwen. En toch was de paus meer geëigend om Europa te regeren dan vorsten die wel over een krijgsmacht beschikten (cf. p. 108).

Het is verleidelijk om meer voorbeelden aan te halen uit deze historisch-vergelijkende studie. De lezer zal echter nu reeds af en toe de wenkbrauwen hebben gefronst. Wie het boek leest – een aanrader – kan inderdaad niet ontsnappen aan een

kritische reflectie.¹¹ Ook dit boek ontsnapt niet aan de oude regel *omnis comparatio claudicat*. Het is uiteraard niet de bedoeling van Mark Stout om een zelfde standpunt te verkondigen als Urquhart zowat honderdvijftig jaren geleden heeft gedaan, daarvoor zijn beider uitgangspunten te zeer verschillend: de tweede had politieke bedoelingen, de eerste vooral wetenschappelijke. Toch doet veel van wat Stout schrijft aan de oude Schotse auteur denken, vooral daar waar hij geregeld onderstreept dat de Kerk een speciale rol en opdracht had in het streven naar een stabiele en vredige internationale organisatie in Europa.¹² Stout is ook van oordeel dat de paus een rol heeft vervuld en nog steeds kan vervullen als mediator tussen de Europese machten: daar ligt zijn voornaamste succes (p. 67). De auteur refereert hier ook aan de oude Godsvredegedachte (p. 95), waarna Stout – vergelijkbaar met wat Urquhart stelde – suggereert dat de interne vrede in Europa mede van belang is om het hoofd te kunnen bieden aan externe bedreigingen (p. 110), die vooral in het oosten zijn te zoeken (p. 125), zij het dat Urquhart daarbij vooral het oog had op het tsarenrijk.

Naar het oordeel van de auteur is het kerkelijk standpunt in de jaren na de Tweede Wereldoorlog goed begrepen en goed vertaald door katholieke staatslieden als Adenauer, Monnet, Schuman, Delors, Santer, Prodi en anderen én door andere christenen die veel waardering hadden voor de christendemocratische opvattingen die hun katholieke collega's huldigden (bijv. Walter Hallstein). Zonder de auteur tegen te willen spreken zou ik op dit punt voorzichtiger zijn: bepaalde politici voorstellen als devote katholieken kan soms wel waar zijn, soms echter klinkt dat wel wat overdreven en vertekent dat het beeld van de recente Europese geschiedenis. Men kan zich de vraag stellen of velen die aan de basis stonden van het Europese programma niet veel eerder handelden uit anti-communistische overtuiging dan uit geloofsovertuiging, hoezeer die ook te rijmen was met hun politiek han-

8. Zelf zou ik eerder willen spreken van *persoon*.
9. *Kardinaal Danneels geen voorstander van Derde Vaticaanse Concilie*. Geplaatst op <<http://www.rknieuws.net/>> op 12 december 2005 om 18:14:37 uur.
10. J. Sydow, 'Cluny und die Anfänge der Apostolischen Kammer. Studien zur Geschichte der päpstlichen Finanzverwaltung im 11. und 12. Jahrhundert', in: Jürgen Sydow, *Cum omni mensura et ratione, Ausgewählte Aufsätze. Festgabe zu seinem 70. Geburtstag*, Herausgegeben von Helmut Maurer, Sigmaringen 1991, p. 31-52; B.H. Rosenwein, *To be the Neighbor of St. Peter: The Social Meaning of Cluny's Property*, Londen: Ithaca 1989, xx + 358 p.
11. De lectuur van het boek wordt wel af en toe gehinderd door storende typ- en taalfouten, die m.i. mede veroorzaakt zijn door niet goed doorgevoerde computercorrecties. Overigens zijn er wel enkele inhoudelijke punten te betwisten. Zo is de Avignonese ballingschap niet begonnen in 1240 (p. 65). Zelf twijfel ik ook ten eerste aan de voorstelling als zouden de *Dictatus papae* van Gregorius VII zijn (p. 84 en 109). Daarover wordt echter verschillend gedacht.
12. P. 35: 'The Pope like his recent predecessors probably wanted the institutional goals and gains mentioned above, but above all he wanted peace and the removal of nationalism'.

delen. Men kan zich bovendien ook – m.i. terecht – de vraag stellen of het streven van Kohl naar een hereniging van beide Duitslanden (in feite de opname van het voormalige Oost-Duitsland in de Unie) wel in de eerste plaats ingegeven was door zijn (devoot) katholiek-zijn.

Toegegeven dat de gelovig-politieke opvattingen van iemand als Schuman wellicht niet vreemd waren aan zijn Europese overtuiging, toch verzuimt Stout ook de rol te belichten van mensen als Jacques Maritain (toegegeven: een katholieke filosoof), Paul-Henri Spaak (die nu eenmaal weinig voeling had met de Kerk) en een publicist als Hendrik Brugmans; toegegeven dat het Vaticaan zeker geen remmende invloed heeft gehad op de Europese eenmaking, toch lijkt het mij wat te veel eer te suggereren dat de ondertekening van het Verdrag van Rome, hoe vaak ook pauselijke documenten de voortschrijdende integratie hebben aangeprezen, in de Italiaanse hoofdstad plaatsvond met de ruggesteun van de paus (p. 31), waardoor bij de lezer het vermoeden rijst dat de keuze voor Rome uitsluitend te maken had met de steun van de paus.

Soms gaat de vergelijking wat al te ver en wordt zij enigszins onbegrijpelijk. Zo is het wat vreemd het middeleeuwse delict van de simonie, als zonde van de tijd, te vergelijken met het probleem van het nationalisme in de voorbije eeuw, als zonde van onze tijd. Een ander te ver gezocht parallellisme is de vergelijking van de kruistochten met de herenigingspolitiek van Kohl. Men vraagt zich daarbij wel af welke conclusies men hieruit moet trekken en of een analogie van de kruistochten met de huidige strijd tegen het moslimfundamentalisme en het daardoor geïnspireerde terrorisme niet eerder op zijn plaats is, hoe gevaarlijk en onzuiver een dergelijke vergelijking ook zou kunnen zijn.

De bewering als zou Innocentius III alle christenen in één staat hebben willen verenigen (p. 82) is een aantrekkelijke gedachte voor iemand die alle Europeanen in één staat (of fede-

ratie) samen wil brengen. Daar zou ondergetekende graag in meegaan. Waar die bedoeling van Innocentius III is terug te vinden wordt ons echter niet duidelijk gemaakt. Wellicht slaat dit op de in de middeleeuwse rechtsliteratuur overgenomen idee dat *Roma communis nostra patria* is, een reminiscentie aan Dig. 50.1.33. Dit middeleeuwse adagium is echter voor tal van interpretaties vatbaar, naargelang men het vanuit rechtswetenschappelijk, gewoonterechtelijk, privaat- of staatsrechtelijk standpunt beschouwt.

Achteraan in het boek van Stout is een interessante tabel opgenomen, waaruit blijkt hoe groot het parallellisme is tussen de staatsrechtelijke en institutionele ontwikkeling van de kerk en die van de Europese Unie. Als vergelijkingsmodel zet dit tot denken aan. Wanneer men echter nader ingaat op deze vergelijking – en dit is m.i. een belangrijk punt – dan moet men tot een verrassende en weinig hoopgevende conclusie komen. In de eerste plaats vergelijkt Stout een periode van pakweg 500 jaar canonieke geschiedenis met een periode van Europese eenmaking die tien keer korter is. Op zichzelf moet dat mogelijk zijn, als maar duidelijk wordt op welk moment uit de ontwikkeling van de kerkelijke instellingen deze vergelijking dan slaat. Er is namelijk een voortdurende evolutie geweest, met de nodige ups en downs, in die mate dat het bijna niet mogelijk is een zuiver en continu beeld te schetsen van de kerkelijke bestuursinstellingen en van het pauselijk model in de middeleeuwen. Hier komt een nog belangrijker probleem om de hoek kijken. Uitgaande van een vage herinnering aan de oude Europese organisatie was de negentiende-eeuwse publicatie van Urquhart in feite prospectief, hoe illusoir zijn voorstellen ook waren. De hier besproken studie van Stout daarentegen is alleen historisch-comparatief en geeft geen handreiking voor wat de EU in de toekomst te doen of te wachten staat. Dat is het goed recht van de auteur. Zelf ben ik ook van oordeel dat historisch-comparatieve kennis op zichzelf de moeite waard is: men vervalt

immers al zo snel in legitimerende geschiedschrijving... Maar als wij dan toch comparatief te werk mogen gaan: wie de studie van Akveld¹³ leest zal bemerken dat het ontstaan en de werking van de kerkelijke instellingen slechts zelden het gevolg waren van formele ingrepen of expliciete beslissingsmomenten van de kerkleiding, maar eerder van praktische impulsen, althans in de zogenaamde ‘klassieke’ tijd. Rome stelde zelden nieuwe administraties in, ze groeiden vanzelf. Rome schaft ook zelden of nooit oude instellingen af: die werden als het ware in de kast opgeborgen, waar zij na enkele tijd weer uit tevoorschijn kwamen. Het is pas in de late middeleeuwen en in het begin van wat wij de moderne tijden noemen dat door de pausen actief ingegrepen werd in de kerkelijke instellingen. Men constateert dan ook dat er een rechtsevenredige relatie bestond tussen de toename van de kerkelijke bureaucratie en de afname van het pauselijk gezag op internationaal gebied. Europa nam afstand van de idee van de paus als *iudex omnium iudicum*, door de opkomende nationalisering, men verliet de eenheidstaal, het Latijn, voor de volkstaal, de reformatie bracht met zich mee dat de christelijke eenheid van Europa – als die al ooit bestaan had – verbroken werd. Kortom: de Kerk zag zich gesteld voor een desintegrerende Europese eenheid en poogde dit te verhelpen door te zoeken naar steeds meer bureaucratische en zo mogelijk efficiënte instellingen. Dat zij daardoor weer een voorbeeld stelde voor de nationale staten (men denke bijvoorbeeld aan het creëren van parochieregisters) en derhalve de weg van de secularisering verder plaveide moge duidelijk zijn.

Past men deze constatering toe op de ontwikkeling van de Europese Unie, dan moet het de voorstanders van de integratie aan het hart gaan: dit zou namelijk betekenen dat het doortrekken van de parallel tussen de kerkorganisatie en de moderne Europese instellingen betekent dat Eu-

13. W.F. Akveld, *De Romeinse Curie. De geschiedenis van het bestuur van de wereldkerk*, Nijmegen 1997.

ropa een toekomst heeft van bureaucratisering en dat, naarmate die bureaucratisering vordert, Europa als project steeds verderaf komt te liggen. Parallel aan de spanningen tussen de ultramontanen en voorstanders van een nationale kerk zou Europa zich in de toekomst kunnen verliezen in het zoeken naar een balans tussen ‘Brussel’ (de ultramontanen) en de oude nationalistische (moderne gallicanen).¹⁴ Ondertussen zou het continent zich definitief op achterstand laten zetten door de opkomende machten in de wereld.

14. Het is frappant dat het neen tegen de Europese grondwet juist werd gekozen in twee landen waar het gallicanisme in het verleden een sterke invloed heeft uitgeoefend.

Dit is niet zozeer een kritiek op het boek van Stout dan wel een wens om, op basis van deze rechtsvergelijkende studie, te komen tot het bestuderen van de middelen die Europa ten dienste staan om deze valstrik te vermijden. Misschien dat het zoeken naar de *verschillen* tussen de oude kerkorganisatie en het moderne Europa een opening biedt? Wellicht zal dat de aanhangers van de Verlichtingsdomatiek, die zoveel koudwatervrees vertonen met betrekking tot de door hen zo gevreesde katholisering van de Unie, enig soelaas bieden.

Tot slot moge ik opmerken dat de hier besproken studie naar mijn oordeel vooral zijn waarde heeft door-

dat zij bij de lezer tal van vragen oproept en tot nadenken stemt – hetgeen een wetenschapper deugd moet doen. Al lezende zou men wensen dat er nog studies in deze zin zouden worden geschreven. Zo bijvoorbeeld zou men, de werkwijze van Stout toepassend, een prachtige parallel kunnen trekken tussen de positie van de paus in de twaalfde eeuw en die van de secretaris-generaal van de Verenigde Naties vandaag in hun gespannen verhouding tot respectievelijk de keizer van het Heilige Roomse Rijk en de president van de Verenigde Staten.

E.C. Coppens
Nederasselt, december 2005
